

בְּשַׁעַת מְלַחְמָה

(מרשימותיו של רופא-לגיון)

... אותם הימים נחרתו בזכרוני באיזו בהירות משונה, כל הפרטים ופרטי הפרטים. כאילו בכתבת־קעקע בבשר החי והזב דם רשמו אותם; כאילו בברזל מלובן צרבו אותם בנשמה ויטילו עליה אות־חרפה, אות־קין, עלי ועל כל בני־האדם – כי כלם שאול נפלו ותקומה אין להם...
אילו הציעו לפני למחוק איזה דפים מזכרונות חיי בעד מחיר גדול – בעד חיי אהובי, בעד כל היקר לי – אולי הייתי מסכים למחוק את רגעי האשר, רגעי האהבה והעונג. אך ימים אלה – ימים אשר בהם גועו אנשים בין הרים ויערות־עד, ימי נדידה וחי־צוענים – ימים שחורים אלה לא הייתי מוחק בעד כל מחיר; עד יום־מותי אנצרם, את הדפים השחורים, המסוכים רעל, כהשמר יין יקר שלא תאבד ממנו אף טפה אחת...
...אמנם על הרבה מעשים בחיי מתחרט אני ועל כמה שגיאות שגיתי. אבל יחד עם זה בטוח אני, כי כל מה שהיה בחיי, ואפילו מה שבעיני זר נדמה כפעוט ומגוחך – הכל היה מוכרח, הכל נחוץ, הכל חשוב. אף פני עלמה ורודים, שנפגשו לי ברחוב, אף ההלך העור, שעמד על דרכי, והארן, שאדם למחצה לאור־השקיעה – הכל היה חוליה נחוצה בשרשרת החיים, דוקא כמות שהיא, בלי שנוי כל־שהוא...

וסוף־סוף, לא רעים היו כלל חיי רופא הלגיון ה„אִישִׁישקאי“ – על־פי איזו אירוניה היה לגיון זה, אשר יהודים כמעט לא נמצאו בו, מִכְנָה בשם עירה יהודית – חי נפשי, לא רעים היו חיי־נודד, חיי־צועני אלה.
יושב לו אדם בכפר הרוס למחצה. רחקו ממנו הערים הגדולות, רחקו כל השאיפות והחלומות. האגד המחבר את האדם אל מכריו, אל קרוביו, אל עלמה אהובה – כבר בטל. עודנו חי, מתנועע ומדבר, כמו שהיה חי וכמו שדבר אז. אבל רגליו כבר עומדות בעולם אחר. לפעמים יתקבלו מכתבים משם ובהם דאגה לגורלו – אבל משום־מה אינם מדברים כלום, וברור הדבר, כי שקר בהם, כי שם כבר נשכח זכרו, כאשר ישכחו את המת, וכה מיותרים המה המכתבים האלה! אם ישוב אדם אל החיים ואם לא ישוב – עתה הגו נמצא בעולם אחר לגמרי, שאין כל קשר בינו ובין

אותו העולם. בעולט זה שהוא עומד בו יש געש כדורים ולחש אילנות, אנתת פצועים וקללות אומללים – אך אין קרובים ואהובות, אין דברי נמוס מזויפים ואין שפת-חלקות, אף המות עצמו כאילו הסיר מסוה החנף, אשר לבש שם, אין הוא בא לאטו ובסתר – פה נעשה גלוי ופשוט, ויחד אתו הצל נעשה פשוט בתכלית הפשטות...

שוכב אדם בחרבה, על מטת נצרים. הבדידות כה רבה! כבר ידועה החורשה הקטנה, שחצי אילנותיה גדעו „גביעי“ שרפנליה, איזו חבה מרגיש הלב לתרוותיה הירוקות, וחוטם בלתי-נראים נמתחו בינו ובינה. והנה בחצי הלילה, מתוך שנה כבדת-הלומות, מעוררים אותו: באה פקודה לנסוע. אנה? למה? אין ידוע. ואין כל חפץ לדעת. למותר הוא...

הנה רתומים הסוסים. וכבר שורקים אופני הקרונות הסניטריים הכבדים, הדומים לקרונות צוענים – כך נדמה, כי מהם יבצצו ראשי ילדי-צוענים שחורים. תהלוכת נודדים אטית. רוח-שדה תחבק את הגוף, תצבוט את הפנים תהמה על און בקול-יללה, כאילו באה להטיף איזה לקת חשוב-חשוב, איזו תורה נשכחה, תפנה הלאה ותשוב ותתמרמר בכעס על אי-הבנת הנודד ותהגה נכאים. והנה כבר עולה השחר, כבר יהורו פני שחקים, וערפלים פזורים ומטורפים עולים, כאילו גם הם מבובלים מתוך ליל-נדודים קשה... כך שט אדם בארץ בלי כל מטרה, בלי כל חפץ בלב. אבד העבר, ועתיד אין. ומתוך שהאדם בודד ולא נשאר לו כלום ואין לו צורך בשום דבר – פתאם רעד-אשר יעבור את בשרו, רגש של אשר אין-קצה, מחוסר טעם ויסוד, ינסך אל קרבו, ימלא לבבו על גדותיו...

כך אדם תועה לו. שחורות החרבות, והאנשים כצללים שחורים. אף הוא נהפך לצל שחור וריק...

ומה יהיה עוד? חיים – או אבדון? איזה מרחבים חדשים יעטפו את הנפש? איזה לבנה פרוע-קצות יפגש על אם הדרך, איזה גן עזוב צומח קוצים ופרחי-שדה כפופי-ראש? נדמה, כי קשר-אהבה נקשר אל כל הארץ, המתבוססת בדמיה – לכל גגתבן שרוף, לכל לבנה גדוע וקמה, שרמסוה רגלי-סוסים...

אך הנה מעוררים את האדם מתוך הזיותיו. המתנה עומד. פה יטו את אהל-התחבשת. שריקת פצצות קרובה. איך זה נעלם הדבר מן הלב? הלא פה קרוב שער-המות. שם במרחק נרסטה עובר תחום מוקשי-חוטים, גבול צר בין החיים והמות. אנשים יהינו לעבור את התחום, אך בחייהם ישלמו בעד עוונותם. אנשים גועים בדומיה...

עלידי יעברו כלם. כל המרוסקים והמגידים, הפנים שהשחירו במחפרות... יודע אני: עלי לספוג את כל האנחות, את כל העינים הזועמות, עיני צעירים, אשר לא יאבו למות – את ברק העינים האלה בטרם תכבינה, את המלים המקוטעות, שפולטים אנשים לפני גסיסתם...

ובנסות עליהם הכנפים השחורות של מלאך-המות, אולי אציל זיק קטן מאור נשמתם, גחלת אחרונה ממוקדי נפשות, ואביא לעולם-החיים – את

מחאת הצעירים, את כל צמאונם לחיים ולאהבה, שנחנק פה בסתר, את אִוֶּשֶׁת החורשות והישובים, שנדונו לכליה, ואת אנקת האדמה הפצועה... את כל הקולות אשמע – את כל הצער והחרפה עלי לקלוט לתוכי, להצילם מכף המות, מן הדומיה המחניקה. כפקדון יקר אשמור על שארית נפשות אלה, שנדונו למות – ואביאם אל בני־האדם. אם אשוב אל החיים...

זה שלש שנים אני תועה בין תרבות תחום מולדתי, בין עיי ערים שוממות אשכן כקאת וכינשוף. אילו ראיתי את בניהן, הייתי יודע לספר להם תולדות כל קן שנהרס, כל בית־שלוה שטמאווהו זרים... את כלן ראיתי – את שולִי, טָלֵז ומיר – קְנִי־התורה הישנים, שבהזכירי את־שם – מיד יופיעו לעיני תמונות בחורי־ישיבה דלים ורזים, זקנים יושבים על התורה ועל העבודה, אנשי השכלה רחבי־מצח, שחלמו ראשונה חלום של עם חפשי וגאה...

ערי פודוליה ווולִיניה – מקום עוד רובצים בין חגוי־סלעים שרידי־הזיות, מסתורי־קדומים של חסידות, מקום נולדה אמונה מְלֶהבת־המונים – שם תעה הבעש"ט וחלם חלומותיו – ודורות חיו חיי־נמלים... כמה תספר לי שם כל אבן, כמה זכרונות בכל פנה... ועתה אבד הכל. חפץ הייתי לספר להם, לבניהם, איך עלו עירותיהם בדם ובאש. אבל בניהם הרחיקו נדוד. ואני – בין זרים. כן, אני נשבה בין זרים. ודמי כי ישפך ארצה, לא בעד עמי נשפך; ואם אמות – אף האשר למות בעד עמי לא ינתן לי... כמה צמאה נפשי לשמוע שפת בני־עמי – לראות עינים שחורות, עיני ילדים זכות... אך סביבי שפה זרה מצלצלת ועיני־תכלת בעזות מביטות...

אני יושב ומקשיב לשיחת החילים. על־אודות בגד היהודנים ידברו. ובכל־זאת לא אוכל שְׁנֵאֵ אותם. אולי חָטֵא הוא לעמי. אבל שנאה לא אדע, וכעס לא למד לבי... אין אני מבין כלום. האם אין על־הויה אחד – על־ברזל רובץ על פְּלֶם יחד? האם אין גורל עור ורע משחק בכלם במדה שוה, מרעיל את חיי כלם ועושה אותם כה רצוצים, כה מחוסרי־טעם ואויליים? הלא גם כלבים רעבים יתחברו יחד. פושעים במאסר נותנים יד זה לזה. נאנקים בבִּוֶּר־תחתית קושרים קשר על מעניהם. והמה – כלם עבדים מרודים בעמק־הבכא – מדוע זה ישנאו, ישטמו וירעצו איש אחיו? מי זה הכח העִוֵר, המחחרר מדנים ביניהם, מדני־נצח, ומגָּאֵל ידיהם בדם אחיהם? אך אם אדבר אליהם, לא יבינו שפתי. עבדים אומללים – שמחים

הם לשפוך נקמתם על מי־שהוא, להתעלל במי־שהוא — להראות, כי גם להם יש כח. ואני — יסלח לי עמי, לא אדע שנאה להם...

הם עוברים לפני: טטרים על־גי־שפה ועקומי־עין; בני קוקו להוטי־חמה ופראי סיביריה, הדומים לבני־סינים בצבע־פניהם; בני־צפון עגומים ומטומטמי־לב; עדר גדול מובא לטבח, בעד כבודה ותפארתה של ממלכת הצאר האדירה.

הם נאספו פה כלם. משאון הערים הגדולות, משדות וערבות רחוקות קבץ אותם איזה שוט בלתי־נראה אל עמק־הטבח, אל מקום ירבץ המות, יציץ מלוע כלי־חותח, מכדור־פתאם, מתוך מוקש טמון באדמה, ויֵרד גם מתכלת־השמים, מבין כנפי אוירופלן...

נדמה, כי כל הכרכים וחייהם המשונים עם כל המחשבות, שנרקמו בהם, לא היו אלא חלום משונה, חלום אלפי שנה. ועתה הקיץ האדם וישב להיות ערום ופרא, להיות זאב בין זאבים וחיה בין חיתו־יער.

עזב את החומות הגדולות, ויבוא, בנקרות הצורים ובמקלות העפר מפני פחד ד' ומהדר גאונו, בקומו לערץ הארץ.

אל אמו הגדולה שב ובמעמקה יבקש לו מחסה ובה ימצא קבר... אל אמור־אדמהו כבן־ממר עזבה וישכון בכלובי־חומות וירחק ממנה וישכח שפת חורשות ושדות. אל תזכור לו מריו — תגן־נא עליו.

והאדמה חסה על בניה — והיא מקבלת אותם בזרועות פשוטות. כל בני־האדם ירדו למעמקים. בין רגבי־העפר ימצאו להם מפלט ומות. כי גם היא בצרה, גם אותה תחרשנה פצצות־ברזל ורשת מוקשי־חוטים פרושה עליה. תפרפר האדמה בשחת־רשתה — וגואל אין לה...

II

...בבואך אל הארץ ההיא וכתרוך מסביב הרים וסגרו בעדך מפני תבל ומלואה, מפני שאונה והמונה, ונדמה לך, כי בטל העולם ולא נשאר בלתי אם רכסי הרים עולים השמימה...

בין ההרים השתרעו עמקים שלוים. עדרי צאן ובקר התהלכו שם, עלו על כתפות ההרים הדשואים וצלצול פעמוניהם כשירה שלוה השתפך מהר להר. מנוחת־עולם היתה שורה על הבקעות, ורק שירת־רועים והמית פלג־הרים היו מפריעות אותה...

ממלכה קופאת. דורות עברו, עמים וממלכות אבדו, וההרים נושאים

כמקדם ראשם אל על. כשני טורים שומרים נאמנים התיצבו מסביב לבקעות. על מנוחת הבקעות שומרים הם. כתפיהם מכוסות יערות-אשוחים כצמר שחור, ואף על ראשיהם מתנשאים האשוחים הירוקים, והם טובעים בתכלת-השמים. כמגדל-ישן היו נצבים מקדם על ראשי החומות, ומאום לא העזו להפריע את תרדמתם המתוקה, את מנוחת הבתים, שקננו בין חגוי-סלע, ואת שלום בנות בוקבינה היפות...

אך פתאם התחולל סער. באו בני-אדם מארץ-מרחק, בני-השפלה לבושי-אפורים ועיני-תכלת להם. נפלו האשוחים תחת גרון בני-האדם, נגלתה ערנת ההרים וסלעיהם הערומים. חרדו לנוס הצבאים קלי-הרגלים, אתם נדו ממקומם הבנות הבוטחות והרועים ארוכי-השער. כקול רעם בגלגל המו כלי-התותח, כרתיחתים רתחו הרובים וקולעיה-החצים.

אז הקיצו מתרדמתם הררי-עד. פתאם חרדו, נערו את צמתם הארוכה— את יעריה-אשוחים, ותרעש צמתם האפלה, והר אל הר קורא בחרדה ושולח לו הד ארוך ומלא-דאגה, וחברו עונה לו בקול ממושך כאנחה כבדה, אנחת האדמה...

ובלילה נקיטות-כסף וברקי-יריות אדומים קורעים את מסך החשך ומאירים פני המערב, וקולות וברקים על ראשי ההרים, קורצים השמים בעפעף-כסף רועד, כאילו גם הם יחרדו מפני יום-הדין...

על-כן חרדו השמים וזה עם זה נדברים ההרים: ד' צבאות קם לשפוט את כל בשר ומי ינקה מפני חרון-אפו...

ופה, מראשי ההרים, תורה חדשה נתנת לבני-האדם — תורת דם ואבדון, על-כן קולות וברקים על ראשיהם, על-כן ירעשו ויהולו. ובני-האדם מקבלים את התורה, עושים ושומעים. ובצמא יספגו ההרים את דמיהם, וצמאונם לא ירו...

לילה. על כתפות ההרים אורות מגיהים. האם פקחו ההרים עיניהם, עיניהם האדומות, וצופים מסביב? או גמדים קטנים ורוחות-ליל קלות, יושבי-ההרים מאז, חמדו להם לצון ויציתו שם אורות? או תולעות-יוחנא גדולות רוחשות שם בין העצים?

לא. אלה הן מדורות-אש בוערות, שהצית עם זר בלב ההרים, עם שבא לגור הנה מארץ רחוקה. והמדורות מגיהות באור אדמדם פנטסטי את הבכאים החשכים ואת בני-האדם העומדים מסביב. האנשים שרים שירה— שירת עם רוסיה נוגה ורחבה, והשירה נשמעת ברמה על כתף ההר, ככבית-תפלה גבוה...

באחת הסוכות של אותו „כפר“, באהל חציו טמון באדמה, יושב אני עתה עם חברי, הרופא הראשי מר' צ'נקו, צעיר קטן וגוץ, שפניו מלאים קמטים.

על האח מקשקשים העצים הַחֲחִים ומעלים עשן.

— מה נשמע? — שואל מרצ'נקו בקול אדיש, גוחן וחותר באש; מן האש יוצאים זיקים וקמטי פניו, שוקנו בלא-עת, מתבלטים עוד יותר.
 — לא-כלום... מכתבים אין... כנראה, בקרוב "יהיה" דבר-מה...
 — יהיה? — שואל מרצ'נקו בשוין-רוח.
 — כך אומר "המבשר של החילים". הם יודעים תמיד...
 מרצ'נקו מדליק נרו, — זהיר הוא מלהנות מנר "קזיוני", — משתטח על הדרגש הקשה, המכוסה ענפי אשוח, מתקפל כלו ונעשה קטן-קטן ושוקע בקריאה. עוד מעט והוא כבר התרחק מכאן — שקע בעולם שאין בו פצועים ודם.

מרצ'נקו זה, שהאופיצרים קראו לו "הרופא הקדוש", היה בעל כשרונות מצוינים. אותו השאירו להשתלם באוניברסיטה, ועתיד מדעי מזהיר נשקף לו. אבל הוא עזב בשעתו את הכרך והלך לרפא את אפריו, והיה לרופא כפרי-עובד עממי פשוט, אחד ממאות הגבורים האינטליגנטיים, שעובדים על משמרתם לטובת עמם ושמם מכוסה בחשך. פה היה מראשית המלחמה, ולא הפץ לנסוע מכאן, אף שכמה פעמים היה יכול לקבל משרה ב"ערף" המחנה, שלא במקום סכנה. מספרים היו, כי היה חובש פצועים במחפרות הקדומות תחת "אש-סופה", המכלה הכלי; כמה מעשיגבורה ספרו על-אודותיו. והוא היה קטן ומקופל ושתקן.

יצאנו מן האהל. סביב למדורה ישבו סניטרים. כפות-עץ נקשו באלפס-הדיסא, עלו וירדו במתינות; צפור צפצפה במרום. בקצה האופק נצתה נקיטת-כסף, עלתה מרום וכבתה. פרוז'יקטור זרק עמוד-אור ברקיע, והעמוד שוטט לכאן ולכאן ונדק מסביב.

"הוא" מחפש...

"הוא" לא היה אויב ברור ומסוים, כי אם איזה יציר מסתורי, שחיייו היו מורגשים פה באפלה, מאחרי החורשה, קרובים בשטח — ובכל-זאת לא ידועים ומעורפלים. שרטוטיו נראו גם-כן מסתוריים ואגדיים, ומשום-מה היה הפץ מיוחד לדעת מה שם, במקום גם שם יושבים בני-אדם באפלה, אלא שמלבושיהם שונים קצת, ובודאי גם הם משוחחים במנוחה, בפשטות, ותנומה רובצת עליהם, ובכל-זאת הם אויבים, אויבים מספנים מאד...
 והנה קרא דיצ'נקו, אחד הצעירים:

— הס, פוטובנקו יספר...

פוטובנקו, "זקן" הסניטרים, מוכתר בשלשה "גיאורגים", כלו דומה לאילון מכוסה קמטים, חוחול בעל זקן ורחב-כתף. למן הגיוס הראשון ישב במחפרות, ורק עתה עבר אל הסניטרים. אין זה הרבה כל-כך — שלש שנים. אבל פה נדמה זמן זה ארוך — ארוך עד אין-קצה. וכשהזכירו את העת, שבה "היה עוד שלום בעולם" — נדמה הדבר, כאילו הזכירו תקופה אגדית, מכוסה בערפל. ופוטובנקו בעצמו היה כזקן, שריד מדור ישן. כל בני-דורו כבר גועו וישנים באדמה, ורק הוא נשאר לספר תולדותיהם לדורות הבאים.

כן, אלה חבריו – הם היו אנשים – גבורים. כאלה לא ימצאו עתה. טורושין, שר הגונדא, זה שהבקיע עם הגונדא שלו ולקה אלף אוסטרים בשבי. בוגדנוביץ, האופיצר שלהם, מלומד גדול, שהלך בראש גדודם והניף חרבו והקיף את האוסטרים... רגליו נקטעו בפולין, על הויסלה... טורושין נהרג על גדות הסן...

ספוריו ארוכים, ואין להם ראשית ואין להם אחרית, מקפירים בשלוח מיוחדת, בלי התרגשות... והשאר מקשיבים, כהקשב טירונים צעירים לספור היל שב, שזקן במלחמות...

...והם יודעים, מה זו מלחמה? אין הם יודעים, מה זו מלחמה... עכשו הכל יש: מזון, פצצות לרוב, לא קשה גם להלחם... ואז ישבו במחפרות, ורובה אחד לעשרה אנשים נתן... כל אחד חכה עד שיפצע חברו, ואז יקח ממנו את נשקו... באגרופים, "בשנים" נלחמו, ובכל זאת הדפו "אותו" אחור. וקוויבקה? אין הם יודעים מה זו קוויבקה... בתוך השלג שכבו תחת מוקשי החוטים, וכך קפאו... ערמות ערמות של קפואים היו... השלג היה אדום מדם... לו ראו את חיל-המלואים, כשיצאו למלחמה. כלם כאלונים, בעלי-קומה ובעלי-צורה, כלם גבורים. חבל, האדמה כסתה עליהם. מה הם, אלה של עכשו? שוכני "אוקולודקים", נמושות, למודי שלשת חדשים – נשוף בהם וכמוץ ינדפו... לא, אלה אינם כלום...!

והוא ירק בבוז, בהביטו סביבו על הצעירים.

...הלגיון האישישקאי! הלא לגיון כזה לא היה בכל הדיביזיה; בכל הצבא. הלא הוא הצייל את המחנה אז מנפול בשבי, בשנת 1915... בספוריו היה הלגיון כאיזה יצור חי; אנשים מתים ואחרים באים תחתיהם, מתחלפים לפעמים, והלגיון עומד וקים.

...בוגדנוביץ זה – הוא ידע, כי הולך הוא למות. והוא מסר לו מכתב לאשתו... אָח... אין כדאי לספר...

נאנח – ונדם. כאילו הרגיש עצמו בדד פתאם בין אלה הצעירים, שרובם "לא הריחו עוד אבק-שרפה". או נזכר בידידיו הרבים שכבר שכנו עפר – ורוחו נשאר קבר להם? הוא הניע יד – וידום.

והכל נדם. באויר כאילו נשמעה נשימתו של אותו היצור, שרביץ מאחרי החורשה, נשימה מדודה מתוך שנה. האפלה של האשוחים השחורים רבצה על הכל, וההרים נדמו כחומות מבצרים ענקיים, שבנו נפילים בניי אלהים.

שבנו האהלה, אני ומרצ'נקו, ושכבנו. מחר עלי לנסוע לאמבוֹטוריה. דממה, רק לעיסת הסוסים – אחינת לסתות שלוח נשמעת.

ופתאם הגיעה שריקת פצצות קרובה – אותה השריקה הרעה, כצפוף נחש. "הוא" יורה על הבקעה.

אותה האפלה השלוח מאחרי החורשה, במקום נמנמו בני-אדם כמותם ובודאי חלמו חלומות בית והורים ועבודת-אדמה, נעשית פחאם בוגדת ואכזרית. היא הריקה עתה אש, אש-אבדון.

— צריך לאמר להם — אומר מרצ'נקו בקולו השָׁלוֹ תמיד — שיציגו את הסוסים במורד ההר, וצריך לאמר לאנשים, שיסתרו...
הוא בעצמו איננו זו ממקומו ומתעטף בטליתו יפה יפה. הוא קורא במנוחה את ספרו.

ואני שוכב, מקשיב ואיני יכול לעצום עיני. משום־מה נדמה לי, כי כשהעינים פקוחות, אם גם בא המות — אין הדבר נורא כל־כך. סוף־סוף, בעינים פקוחות מביט אתה ישר לעיניו. אבל לישון שָׁנָה, שאפשר לא תקום ממנה — לא, רעיון זה קשה מנשֵׂא. ואף שהשנה מתגברת — נלהם אתה בכל מאמצי כחך בה...

איבן פטרוביץ נרדם. לו אחת היא...
כפעם־בפעם יבריק אור בזוגיות הקטנה. משום־מה יחרה על מרצ'נקו, על שהוא שָׁלוֹ כה, על שהוא כבר השלים עם הגורל, עם המות. אני, מוטיל, לא אוכל להשלים. ולחשוב, כי רסיס טפשי זה ישים קץ לכל חלומותיך, לכל אשר יהגה לִבְךָ — איני חפץ. התבינו? איני חפץ...

— איבן פטרוביץ, א, איבן פטרוביץ!...
— מה הוא חפץ, מרק אוסיפוביץ?
— מה אתה חושב? כשבאה פצצה ומיתה, יש רגע אחד — נאמר, רבע של רגע — של ודאיות, כשאתה יודע בלי צל של ספק, שהמות בא — או לא? מענין מאד...

מרצ'נקו מתהפך על צדו. האם לא אחת היא — עתה או אחר־כך? הוא יודע: את אשר חלם להיות לא יעלה בידו. ובכל־ל — בני־אדם ככפיסי — עץ — הזרם נושאם. ואתה חושב, כי יש לך עוד חפץ?... בכל־ל, אין חפץ... יש רק כפיסי־עץ וזרם... ואין כדאי לחפוף. הרוח ישא הכל... אחת היא.
הוא כבר השלים עם ה־ל, איבן פטרוביץ זה. נדמה, כי הוא כבר הציץ מעבר לאיזו גדר, ומשום־כך איזו מנוחה קופאת נחה עליו, על כל צעדיו. אבל אני, מוטיל, לא נחתי עוד... אני עודני חפץ — עודני מאמין...

אכן נדמה לי, כי אם לא אמות, גם אני אֶמְלֵא מנוחה קופאת זו, וגם אני אֶמְרֶ: „אחת היא“. ומשום־מה מנוחה קופאת זו היא נוראה, נדמית נוראה, כְּמוֹת עצמו. האעצור כח לעמוד נגדה? אין אני חפץ לקפוא. התשמעו? אין אני חפץ במנוחה זו...
כך אני אומר לעצמי, ורק האפלה החורקת שנים ומוגהת באורות־מות שומעת לי, וכאילו תלַעַג לי, — ואני קטן, קטן כל־כך והדל־אונים כנגדה...

בקר. אני מציע לאיבן פטרוביץ:
— אולי יסע קצת ל„ערף“! ירכב? יתבדר?
— למה? אין כדאי... אחת היא...

זוכר אני: מרצ'נקו זה היה מלא אהבה לחיילים, באהבה רבה חבש כל פצע והביט על מוגלא, והיה עוד מלא חיים. אבל לילות חתרגות ונדודים נטלו ממנו את כל זה. והוא נדמה עתה למכונה, למכונה מתנועת.

גם עתה הוא חובש, „בא באש“ ואיננו ירא כלום. אבל כל זה הוא עושה על-פי ההרגל. ונדמה, כי בתוכי כבר קפא איזה דבר – אותו החלק היותר טוב שבנפשו...

כן, מלחמה זו לא רק את הגוף היא אוכלת ומכרסמת; לאט לאט היא מגאלת ומטמאה את הנפש, מתישה כחותיה, וכלום, כלום אי-אפשר לעשות.

הדרך „מהכא להתם“ – מאהל התחבשת עד מטה הלגיון – נמצאה תחת סגירת עינו של האויב. ובכל יום, בשעה שהיו הולכות ושבות העגלות טעונות צידה, היה ממטיר פצצות עליהן. ידוע היה, כי שם, בראש איוו פסגה נעלמה, יושב לו איזה אשכנזי נעלם ושפופרת בידו והוא צופה ומתבונן לכל תנועותינו. ברצותו – יתן צו ויורה עלינו פצצות וישמיד אותנו ואת כל האהלים אשר על-יד הדרך, וברצותו יתן אותנו. ומשום-מה עד עתה נתן אותנו לעבור, אבל בלכתנו הרגשנו אותו המבט הנעלם, מבט דוקר ולועג, כשהוא נגעץ בנו, בערפנו, כמעט בכאב פיזי הרגשנו אותו. ויחד עם זה מורגש כח מושך לדרך זו, וכשאני הולך בה, היה דבר מה מלחש בלב ומצפה: מתי יתחיל לירות? והעצבים היו מתותים ומחכים לדבר-מה...

והנה כבר עברתי את הדרך והגעתי עד האשוח האחרון העבות, המסתירני מן האויב הנעלם. וכעין מנוחה באה לנפש – עתה פסק שליטוננו, עתה לא יראה אותי האויב. פה, באהל קטן, נמצא לב הלגיון; הנה התכנסו כל החוטים, פה זמזמה בלי-הרף השפופרת, „שליחים“ היו רצים ושבים, והיתה מורגשת אותה טרדה של בית-מסחר גדול או של בית-פקודות; אחר, שעובדים בו עבודה חשובה ורגילה.

פה ישב עתה ידידי ניקיטין, שר הצטליון השני, צעיר גוף ושוף-פנים, שכשהיה מחיך, היו שניו הלבנות מבהיקות, ונדמה אז, כאילו קרן אור נפלה בחדר. הוא ספר בדיחות, והשאר צחקו בקול.

– נו, נו, יודע הוא לבדה – „קבר“ שלנו.

משום-מה היה מוסיף על כל משפט, שהוציא מפיו, את המלה „קבר“, ולכן זכה לשם זה.

– יודעים אתם? הצעתי לערוך פה נשף ספרותי-מוסיקלי-זוקלי לכל פרטיו ודקדוקיו. גם אחיות נזמין. זה יהיה „קבר“ אמתי. ואם לא תבאנה, נזמין זה את זה למחול. למשל, „מישקה“ יהיה ה„עלמה“ שלי. הלא מישקה, מישקה – „עלמה“ אמיתית.

מישקה פֿרַבְדִין, צעיר רחב־כתף ושחור־זקן, עגום וקודר, אשר די היה לֶהֱצִיץ בפניו, בכדי שהנגוד בינו ובין הכנוי, שנתן לו ניקיטין, יעורר צחוק כלם.

— נו, Je vous prie — גוחן הוא בהשתחוויה גֶרְצִיוֹנִית ומזמין את פֿרַבְדִין, וחפץ תכף ומיד לִצְאָת עמו בולס.

— הנת, הנח! — כועס מישקה — שמחה מה זו עושה?

— למה תכעס, הרי לא עשיתי לך מאומה... גם חדר יש לנו, ארמון אמתי! הלא זה „קבר“ כדבעי?

ה„ארמון“, שבו חפצו לִעְרוֹךְ את הנשף — זה היה חדר קטן ואפל, שעטרוהו בלי כל טעם בבגדי־צבעונים ובארג־רקמה. אבל בשביל אלה האנשים, שרחקו מן הישוב וה־כבר, די היה באילִוּיָהּ זו של בית מפואר, כדי להשביעם עונג ילדותי.

ו„קבר“ מתחיל לִרְקֹד, לַחֲקוֹת פני מִשְׁחָק וּלְשִׁיר אֲרִיָהּ של לֶנְסְקִי.

אכן זה יודע לִבְדוּחַ את האנשים! אף בבור־תַּחֲחִיּוֹת לא תאבד עמו... ופתאם פסק מלִבְדוּחַ, פניו קִלְי־הַתְנוּעָה נֶעֱשׂוּ סריוזיים והוא ישב

על ידי.

— היודע אתה — אמר ומחא כף אל כף כילד — לִשְׁנֵה הַבָּאָה — המלֶחֶמָה

האורורה בודאי תגמר אז — תסע אתי אל אחוזתי. שם נאכל לִבִּיבּוֹת „חוחלִיּוֹת“ אמתיות. שם יפה — יפה מאד. אין הרים מגבילים מבטך...

מישור רחב, גפנים, דירה, שזיפים יש לנו, ואמא מטגנת מרקחת — הפלא ופלא! אמי זקנה היא כבר... אל תדאג, מוֹטִיָהּ, טוב יהיה לנו...

צעיר זה, שפָּלְו חיים, משום־מה נקשר דוקא בקשר־אהבה אלי,

העגום, השתקן. כמה רחוק הוא בן־האדמה האמתי, שפָּלְו בריאות, מן היהודי, חניך־הישיבה, עם אלפי ספקותיו וצפֿעוֹנִי־נִפְשׁוֹ! ובכל־זאת רבה

היתה הידידות ביניהם, אותו הקשר הטבעי, האמיץ, של בני־אדם המבינים זה את זה בלי מלים יתרות.

— חפץ הייתי מאד, מֶרְק אוסיפוביץ, שתדע את אמי. אחיותי —

מורות־כפר הן...

ופתאם נשתתק, אך עיניו הבריקו.

עיקר כונתי היה היום דוקא לִדְבֹר עַל לִבּוֹ שֶׁל מִשְׁקָה פֿרַבְדִין — זה הצעיר הקודר, שסמני שחפת בצבצו בלֶהֱיִי, — שישתדל לִלְכַת מִזֶּה, כאן

חיוו בסכנה הם. אני אכתוב לו בחפץ־לב כרטיס סניטרי, ויסע הביתה... — כבר נלחמת דין, לִעֲזוּזָ! — אני מוכיחו.

פני פֿרַבְדִין התעִוּתוּ פתאם. הוא גחן אלי והתחיל מדבר דברים מקוטעים.

— אין אני יכול. המבין הוא, מֶרְק אוסיפוביץ? אין אני יכול לנסוע

שמה...

הוא כבר היה שם. הלא אשה צעירה לו וילדה קטנה, ילדה יפת-עינים. טניצ'קה. "טניוסה" הוא קורא לה. אך הוא הוכרת, הוכרת לברוח משם... ... היודע הוא, מוטיה, איזה רגע היה המאושר בחייו? כן, הוא בוש בזה, וכמה זמן לא חפץ להאמין והשתדל לשקר לעצמו. זה היה רגע קטן— כהרף-עין, כאשר השתער במרוצה על האויב וכידונו נתחב בבשר החי. הוא זוכר היטב, כיצד נהפך הכידון שם בבשר, בחצי-אלכסון... כן, הוא סטודנט טכניקן, העסוק בחשבונות הנדסיים— רגע זה היה המאושר בחייו. ומני אז— לא ירפה ממנו החפץ... כך, לאחוז בכידון, ועוד פעם— להפכו בכשר הרך... כן...

ובדברו עצם את עיניו ובת-צחוק של אשר על פניו, כאילו חלם על-אודות הבשר, שהוא דוקרו...

... כן, לה לא ספר, והוא לא העז להביט בעיני טניוסיה. מוכרח היה לברוח.

הוא, מוטיה, אומר, כי מחלה מסכנת אורבת לו! אבל כמה פעמים כבר חפץ למות. הלא אין הוא יכול לשוב שמה— עם החפץ הזה... הן לא יוכל לראות את טניוסיה... הוא כבר יצא שוב בהשתערות. היה רצח שני. אבל החפץ לא רָחַה. עתה הוא חפץ עוד... ופתאם גחן אליו ואמר:

— היודע הוא, מוטיה? הלא בפעם האחרונה כשהתראינו— היה כפשע בינו ובין המוח... אז, זוכר הוא— ברח פתאם ממנו? כששלף הרבו, שוב נזכר באותה ההרגשה המיוחדת— זו היא הרגשה מיוחדת לגמרי— והיה חפץ לתחוב את ההרב בו, במוטיה... הוא לא ידע, כי סכנה נשקפה לו? כן... היתה דממה. חפץ הייתי למצוא תנחומים לידידי, אבל הדברים קפאו. ובמה אפשר היה לנהם נפש זו, שנדונה לחיות עם הצמאון הנורא הזה— להרג? דבר-מה איום רפרף בהזדר האפל. כן— כל אלה שהיו פה, חותם מיוחד טבוע עליהם. למראית-עין מתנועעים הם ומתנהגים כשאר בני-אדם, אבל בקרבם כבר התעורר איזה דבר אחר, טמיר ונעלם, איזה כח שנרדם אולי אלפי שנה. ומה יהיה, כאשר ישובו אל בין החיים ויביאו שמה אותו הרעל, שיפעפע ויקעקע בחיים?

מתוך דומיה מעיקה נפרדנו זה מזה. אני נוסע ל"ערף", מקום עומדת האמבולטוריה של הלגיון.

III

משונה ומאוסה היתה העבודה באמבולטוריה. בכל בקר היו מתכנסים ובאים לתוך ההדר הצר בבית-אכר, המלא ריח בלואי-סחבות ורפואות ומאות חולים. על-פירוב אך מחלה אחת היתה להם— היראה מפני המות,

שרבץ שם במרחק כמטחוייתותח. מתאוננים הם בלשון מגומגמת על ראשם הכואב, על בטנם החולה. אבל מה שהם אומרים בפייהם אינו חשוב כלל; העיקר מה שעיניהם אומרות: הלא צעירים אנחנו ונפשנו דבקה בחיים ואין לנו כל עסק לכל אלה התותהים והיריות מחוסרות־הטעם... נדמה לי, כי חובתי להצילם, ולא עליידי אבקות מחוסרות־טעם, כי אם עליידי אותה חתימת־ידי בכרטיס הסניטרי, השולח אותם אל בית־החולים אשר ב"ערף".

הם פושטים בגדיהם, שנהככו לסמרטוטים, ועומדים לפני גופות־אדם אכולות כנים, שהורות מאדמה – נערים צעירים, שבפחדם יש מעין פחד ילדים, וזקנים מדובל־לישער, שפניהם נחרשו מדאגות ולבם מרפרף בין בני משפחהם.

מן הדין היה לשלח את כלם מכאן. אבל אין אני יכול – אין הרשות בידי. כל מה שאני יכול זהו – לנתר קצת על חומר הגזרה, להשאיר כאן באמבולטוריה את אלה שעיפו ויגעו, לשלח מכאן את מי שיש לו מוחש כל־שהוא. אבל את הבריא לגמרי? לו אני מוכרח לאמר אותם הדברים של נוגשי פרעה: „לכו לסבלותיכם“.

כן-זו היא רק פשרה. את רובם אני מחזיר מכאן – אל תוך ה"אש" תפקידי – תפקיד הנוגש בעם, הפקיד שוטר, העומד על המשמר לבל ימלט איש מידי המות...

אני, שהשתתפתי בתנועה הסוציאליסטית, אני עם חלומותי – לנוגש בעם משום־מה אני נזכר בילדותי. בעירתי הקטנה, בימי אלו, היו מגיעים ימי־הדין של עמידה בצבא. בכמה זנעה הייתי מביט על רופא־הצבא האדון הכרסני בכפתוריו הנוצצים. הוא היה בעיני כטבח וכתלין. הלא הוא היה מוציא את המלה הנוראה והקצרה „גודין“ – כמה קללות של אמהות עבריות רבצו עליו, כמה דמעות נשפכו בשלון ועתה – אני הייתי לרופא־צבא ותפקידי לטבוח אנשים...

אבל אנה אמלט מכאן? אין מפלט. הלא כלנו אך גלגלים קטנים הננו במכונה, העובדת בלי־חמלה זה שלש שנים ותכליתה לרעץ ולצבד אנשים. כי הדם דבק באצבעות כלנו. באצבעות הלוחמים וההורגים, כמו גם ביושבים על הפלים, במתחבאים ומדשנים עצמותיהם, כמו גם במרויחים כסף ועושים עשר במלחמה.

גם את, עלמה עדינה וגנד־נית, המתהדרת במצעדך היפה ובלובן בשרך, לשוא תתרחצי, לשוא תרבי מור ובשמים. ריח דם קרוש מרגיש אני באצבעותיך הענוגות וריח נבלות־אדם...

ואתה, סוחר, יושב לבטח ומתענג לשתיית הטֶה על מספר ההרוגים – ואתה, משורר, יושב בכרך ומדבר גבוהות וקושר כתרים לכבוד הגבורים... על כל מצח אקרא אות־קין, אות־רצח.

ואני, צעיר הלש והווה, החשבתי להמלט מן הקולר הזה – להנקות מן האחריות הגדולה?

כי נפלה האנושיות פלה, וגם אני נפלתי. גם אני חלק לי ברצח הגדול, גם עלי טפות דם נקי נתזו.
כי, יודע אני, יודע, ואף אשלה עצמי בתקות-שוא. כי מכל עברים חסמו הדרך, ומפלט אין...

אבל עוד יותר נורא הדבר, כשאני פוגש בין עשרות עינים תכולות וחטמים מעוקמים כצורת „ג” – עינים שחורות, מבט מבוהל ומשוטט. אני מכיר: זה הוא אחי. והמבט מדבר הרבה: על הענויים והעלבונות במחפרות, על רשעת האופיצרים, על שנאת החברים...
כמה הייתי חפץ לנפול על צוארו, לאמר לו „אחי אתה” בלשונו, אשר לא שמע אותה זה-כבר, לדבר לו על עיר-מולדתו... הלא זה-כבר צמאה נפשי לראות את אחי בן-עמי...
אך הנה מרגיש אני מן-הצד עינים לוועגות – מבט בוחן וחודר. זה איבנוב, הפלדשר הערמומי הצהוב, שריח דנטורט נודף תמיד מפיו. ועודו מבטים חשדניים. מכל עברים אני מוקף זרים, וכל מבט מתחקה על הליכותי.
ומוכרח אני להתנכר לאחי, ללבוש אדישות, ולדבר בלשון קרה ורשמית של מפקד, כמדבר לזרים.
צריך למצוא עצה. אולי אציל נפש אחי, רק נפש אחת...

הבדיקה נגמרה.

אני רוכב לעירה היהודית ק. בדרך המתפתלת בין הרים. לוקומטיב קטן שורק בקול דק, ילדותי, והמסע מתפתל כנחש שחור. עוברים ברעש ארגזי-הכדורים, עגלות טעונות להם ריחני, וחילים לבושים אפורים יושבים עליהן. רועים ארוכי-בלורית הולכים לאטם. עלמה רומינית מגודלת ויחפת-רגל צועדת ופניה שחורים כזפת ולובן-עיניה מבריק. סוסי-משא פוסעים בכבדות, כושלים תחת סבל הכדורים, הטמונים בין אוכפיהם. יהודיות מוכרות מעשי-מאפה לחילים. אבטומובילים מרימים אבק. כבר הוצתו אורות ב„אילוזיון” הקטן. נטה הערב. צחוק הוללות ישמע – ההוללות המיוחדת של העירות הסמוכות למערכה. יוצאות עלמות מפוקסות. הפריצות גלויה פה, בלי כל מסוה.

אותו הצמאון הבוער לאשה, לצחוקה המשכר, לרך קולה, ללבנת-בשרה. פה הוא מתפרץ החוצה. חילים מטילים עם ריבות, שסמני-חטא רשומים על פניהן. נשמע קול צחוק, נשיקות והתאבקות. באבטומובילים העוברים מתנפפות לרות מטפחות הריבות, היושבות עם צעירים צוהלים...
כך טוב להם, בטרם יבואו אל מקום המות, בטרם ישכנו בין יורדי בור – טוב להם לשתות בפעם האחרונה מכוסה-חיים, לשתות ולהשתכר עד שתטרף

דעתם, למען ישכחו את כל הנועה, למען יצאו ברקוד ובשמחה לקראת המות...
 מרחף פה באויר זה השכרון, בין הבתים הקטנים, מאחרי מסך-חלון ומתוך נגינה מתפרצת מבית-קלון...
 ישתו-נא ויתהוללו ושכחו את הכל!

לבי דופק בחזקה. אני סר אל הנות קטנה, בה זקן דל-פנים יושב. נרות-שבת דולקים על השלחן.

— „ואיה רוזה?”

רוזה היא פה. בעיני-התכלת אשר לה כאילו נחתמה התכלת העמוקה של מרחקי הזרים, ובשערות ראשה — מאפל האשוחים, יש איזה דבר אצילי בידיה הקטנות הגמישות.

יבא שמים היא רוזה. עליה לדאוג לזקנה. הוא ידוע-חולי. וחלב קשה כל-כך להשיג! עליה לאפות לחם לחילים — עליהם פרנסתם.

שם, מאחרי המסך, נשמע קול חילים רוסים, קלילות „אמהיות”. אין בית, אשר לא מלאו. אך בקרן-זוית קטנה זו, שהשאירו בשביל בעלי הדירה — פה רוח של טהרה שורה. קורצים נרות-השבת, נשמע ריח החלות והדגים, והמפה הפרוסה עם הטלאי באמצע — מפה יהודה זו, שודאי הרבו לכבסה ולתקנה, יש בה דבר-מה מלבב ונוגע עד הנפש... ר' מאיר שר זמירות בלחש ורוזה עונה אחריו בקולה הערב...

יודע אני — דאגה אחת יש לזקן, עליה לא יישן בלילות. היא רוזה נכדתו. בנו השאיר אותה לו והלך לחזית האיטלקית. הרבה עינים תאוניות אורבות לה — והוא כבבת-עיניו ישמור עליה.

באים חילים אל הנותו, מעיפים מבטים צרומים ברוזה ומפליטים בדיחות גסות, אך פני רוזה אינם מביעים כלום. הבדיחות כאילו נרתעות אחר מגופה השנוף והגמיש, ומבט עיניה נסתר תחת ריסיה הארוכים. נדמה לו, כי הלבלרים הדרים בחדר הסמוך אורבים לה — שנתו נרגזה ורעד עובר בגופו. הוא יחייץ עליה, לא יתן לנגוע בה...

רוזה מסבירה פנים לני. תמיד הלא תשאלני על חיי שם, באפלה, ועל הכרכים הרחוקים ברוסיה. היא שרה לי תמיד משירי הארץ, ארץ רועים, ויש בנגינותיה מהמית חלילים של נוהג בעדר, וצלצל צחוקה כצלצול הפעמונים על צוארי הכבשים.

ואולם היום היא שותקת וידיה רועדות קצת. מדוע תשתוק, ומדוע דבר חגיגי בפניה? מדוע יאירו פניה, כמאילו אש פנימית לווהטת?
 היא מראה לי תמונות פוטוגרפיות של קרוביה. היא חוזרת על עצמותיה. היא לא שמעה מה שאמרתי לה. מדוע היא מבודרת כל-כך?

אני אוחז בידיה הקטנות ומביט לתוך עיניה העמוקות, והן מביטות עלי באמונה. אני מבין הכל... אך לא. אין צורך, רוזה!
הזקן הלך לו לבית-המדרש. פתאם, כאדם השולח עצמו למים רבים, היא נגשת אלי, זרועותיה השזופות חובקות צוארי וגופה הקטן רועד למולי...

רוזה, רוזה! מה יהיה אם - אם יעתיקו מזה את הלגיון? אם - אמות?... היא נסוגה אחור. היא משפילה עיניה ועצב, עצב בלי-קצה, בפניה, יאני הפך לנחמה, ומלים אין בפני... למה דברתי דברי? הלא כך מוכרת, מוכרת להיות...

זוכר אני: שם, אצל המחפרות הקדומות, על גדות „משפך“, שחפרה פצצה, צמח לו פרח „אמנון ותמר“. בין שתי אבני-גיר צמח, ועלי-הסמיט שלו היו שקופים ודומים לפרפר, שנח על האדמה, והוא התגאה ביפיו והוא בוש ביפיו - פה, בין קברי בני-האדם ועקבות דמיהם... מי ירמסנו? :לגל של תותח או נעלו של חיל או רסיס שרפנלייה? ואיזו הכנעה ועצב שתקני יש בעליו. יודע הוא, שגורה נגורה עליו. - כי על-כרחו הוא פורח ועל-כרחו יפה הוא; ורק לקול היריות ירעד חרש...

רוזה, לא-כלום. מה לנו המלחמה? רוזה, אל נחשוב בה...
הלא על-כרחנו פרחה בנו אהבתנו...

התראי? שם, על ראש ההרים, משחיר עתה צוק בודד, הרחק הרחק. זהו מגדל, שבנוהו בימי-קדומים. האם לא תדעי? הלא בשבילנו בנו אותו! אפריון עצב על עמודי-שיש, סוכות צנועות ואפלות, מרבדי עורות נמרים; אלפי פנינים נוצצות על גבעולי עשב - הכל לנו, לנו. שם שלוח כזו, עד אשר כל פרפור לבן אשמע - שם האויר כה זך, עד שמתחת לעורך ושחור-עיניך אראה כל אשר תרחש נפשך. שם נחיה יחד, בארמון שנבנה לנו מימי-קדומים בידי גמדים... כסא-כבוד מאבני-שיש שם הוכן בשבילך, כמא-מלכה...

אבל היא כבר מהרהרת, ועצב על פניה. כן - היא צריכה להכין לזקנה - רוזה, היא שכחה... איך אגרש את הרהוריה?
עצב עין-קצה ממלא פתאם את הלב על כל מה שנדון לכליה באיזו יד אכזרית ונעלמה... רוזה, תודה לך על רגעים אלה. עוד מעט אשוב אליך. המלחמה תגמר. כל זה יגמר... מוכרח להגמר... אז אשוב אליך.
אני מנחם אותה כילדה קטנה... אך פניה עצבים.
אני הולך משם ודבר-מה הם מלטף את הלב. לא, עוד אפשר יהיה לתקן, עוד הכל יבוא בשלום, מוכרח לבוא...

הימים - ימי חול ודממה. אף היריות נתמעטו. פצועים אין. נדמה, כי אין מלחמה בעולם, כי כל זה אינו אלא הלום רע...
מרצינקו מוצא לו תמיד עבודה - לבנות אהל-תחבשת חדש, לסדר את

הבנין בשביל אמבולטוריה. הוא מתעסק בעבודתו באיזו דומיה עקשנית. ואני בשעת הפנאי תועה לבדי בהרים...

דומים הם ההרים לעדר חיות-בראשית - חיות ענקיות שלוות, עגולות-כתף ושחורות-צמר, שרבצו פה לנוח; מבעד לבשר כתפיהן בולטים גרמיהן האיתנים. שלוות הן וטובות-לב, אך אילו היו קמות מרבצן והולכות להן - היו מחריבות את כל העולם כָּלוּ... בבקר אדים קלים עוטפים את הסלעים ומתערבים יחד חלמיש-צור ואד, ואינך יודע, איפה נגמר האחד ומאין מתחיל השני, כמו אז, לפני בריאת עולם, כשהיו כל היסודות מעורבים בתוהו אחד...

ביום יוריקו ההרים וימלאו אור; ולפנות ערב עבים חליליות תרדנה משמי-שמים ותנחנה על כתפות ההרים. ארץ העבים נעשית כה קרובה, כה קרובה, וחלום ילדותך יבוא ואתה נכנס לתוכה ונהיה לשוכן עבים, עבי-שקיעה ורודות... הנך הולך ועולה אליהן. העבים זוחלות, נתלות באיך-אונים בצמרות העצים, רועדות ומפרפרות על הצמרות האפלות. ופתאום, בשעה שנדמה לך, כי כבר קרבת אליהן, כי כבר בא אתה בסודך, והנה התפשטו, נקרעו לאלפי קרעים ותגוענה. וארץ-הקסם, אשר אליה נשאת עיניך - נעלמה ואיננה...

בלילה יאפילו ההרים, והיו כחומות בצורות, חומות בולטות וגדולות, וכל חייהם מכונסים בקרבם פנימה. יש שהשומרים ידליקו אורות על ראשי החומות. נדמה, כי שם יושבים ענקים - אומה חזקה ושלמה - ותנומתם מורגשת באפל הרי-המבצר האלה.

ככה ישתנו לרגעים ההרים, ככה יחיו את חייהם המיוחדים.

אני הולך ביער האשוחי. כל האילנות טפסו למעלה - הם צמחו להגיע עד פסגת ההר... אך רובם נשארו בחצי הדרך, כרעו וכשלו מרוב עיפות, וככה קפאו לנצח על אשר העפילו לעלות ההרה.

הם שומרים פה על האפלה. לבל תחדור הנה אף קרן-שמש אחת פרוצה, למען ינמנו בשלמה בפנות קרות זכריות קטנות תכולת-עינים וארזי-זהב ופעמוניות בהירות. הם, האילנות, שומרים על תנומתם.

דומיה פה... דביר-קדש, דביר נשען על רבבות עמודים... מקדש אלהי ההרים, אלהי הרכסים והתהומות, הגדול והנורא...

זר לא יקרב הנה. פה לא תהיין לדרוך בעוז, להרים קולך. רק לצפרים נתנה הרשות לשבח את האלהים, לרנן לכבודו במרום האילנות.

עולה אני בגבנוני ההרים... פלגים הומים ברנה על כל צעד, נחפזים הם למטה בגיל; אבנים מדרדרות ונופלות. קנחות שקיות-אור מתחלפות בסככי בכאים אפלים. והנה כבר הפסגה...

רוח קרה מחבקת אותי... שם במורד מתפתל הנהר כנחש-כסף. רכסי-הרים משתרעים עד קצה השמים - גלית-תכלת ענקים עולים ויורדים מסביב;

הכל תכלת עמוקה – משברים נצבים כנד. ברור הדבר: זה היה ים סוער, אשר הרים בקצף גליו, התגעש והתמרמר מול שמים, מלא רוח מרד ודרור... אז כעסו עליו ממרומים ומפני חרון אף ד' קפא הים כרגע ויהי לסלע, וכך נשאר גליו נשאים, משברי־תכלת עולים ושוקעים, כזכרון־נצח לרגע חרון אף ה'...

והנה הרים אחרים. הנה זה קרח הוא, אף אי־אין אחד לא יראה על גבו. בדר הוא עומד וערירי; הוא כלו חלמיש־צור. שלבים שלבים עולים בו הסלעים. האם זה סולם לעלות בו השמימה?...

ככה יחיו ההרים חיהם השלֵוים, הפלואים בתוכם, הם וצבאם – רבבות האשוחים, והפלגים, והזכריות, והצבאים והארנבות... הנה גם אותה הגבעה המסתורית אשר עליה שוכן „הוא“ אם אביט בשפופרת, אראה הכל ברור ובולט. אנשים מתנועעים, מתהלכים הנה והנה; עשן מדורות עולה זעיר שם, זעיר שם. שורות של מחפרות. כמה שלווה בחיים אלה – באותם האהלים, הנראים לפעמים בעד ירק האילנות. אכן, בלתי מובן הוא, מדוע אלה אויבים הם ומדוע משם אורב המות לפעמים?

הכל מלא שקט ושלֵו עולם... פרש הקב"ה טליתו, טלית ירוקה, על ההרים והריוקו קפוליהם ובאלפי צבעי־פלאים הצהירו, צבעי ארגמן ותכלת, ונגזוהו־קסמים. שלווה הוריד משמים – וימלא את כל חבל הארץ...

IV

ופתאם – דוקא בשעה שהכל היה שָׁלוֹ, והדממה היתה גדולה, והדשא והקמה התנופפו אל על – באישון לילה נהיה הדבר...

אך רגע אחד של געש – והנה הכל שב והתחלחל, וההרים ירקו ממטמוניהם מות; שריקות תותחיהם התערבו עם געיות תותחינו – כרבבות שפיפונים התעופפו באויר, וכאי־לו הכה נֶפֶח ענקי בפטיש־איתנים על כל הארץ, הכה בחמה שפוכה ורֶדֶד, וההרים השלֵוים התחלחלו ויעלו כרבבות הדי־קול והאויר הֶחֱל לרתוח כמרקחה, ונדמה, כי שמים וארץ נתרו ממקומם והם מרקדים ויוצאים במחול...

פתאם החל הקרב.

רוקחת המרקחה, הומה הקלחת, ובקלחת רבבות אנשים מתבשלים, נפשומיהם בשרפות והעצמות נחרות – הרבה העצים, הגדל המדורה!...

הרואה אתה אנשים הולכים? נפשות צעירות, פנים מלאים חיים. אך אין אלה אנשים חיים – אך עצים הם על המדורה שהתלקחה ולא תכבה... הרבה העצים, למען תגדל המדורה ותלהט כל, את השמים ואת הארץ החנפה – עד היסוד בהו

שם, אל אותה הגבעה המסתורית הידועה כל־כך, מתהלכים צעירים
מלאי תקוות. משום־מה חשוב היה מאד, כי הגבעה המכוערה הזו, שלפני
זמן־מה לא שם איש לב אליה – שבשבילה ישפך הדם הזה.

וצעירים הולכים שמה; המונים המונים הולכים ונשברים, כגליי־ם,
המשתרעים על רכסי חוף, מתמרמרים והומים ונשברים – וחוזרים אחר...

משחק אַרטי; מלחמה בין אנשים חיים ורסיסים; והרסיסים קופצים
ומדלגים, שלוחים באיזו יד נעלמה. וההר עשן כלו, וגלי עשן מתאבכים,
מתמרים ועולים, וברקים יראו על גבו...

נדמה, כי ההרים עצמם כעסו על הזרים, שבאו הנה, ויוריקו עליוֹם
אש ומות...

במטה הלגיון – עבודה קדחתנית. מזוממת השפופרת. שר־הלגיון הָהוּר,
שפניו מביעים לאות תמיד, יושב על המפה. ניקיטין לפניו, ושניו גם עתה
מבהיקות, והוא שמח.

– אתה, עם הבטליון השני – לצד שמאל, על הגבעה 1207.
והלך עונה בקצור: שומע אני, הוד מעלתו...
מזוממת השפופרת. הבטליון השלישי של פֶּרְבֵּדִין – לצד ימין, לעזרה...
הולכים האנשים בדרך ושרים.

אבל בקולֵם יש איזה דבר נשבר. זאת היא שירת הולכי לָמות:
Morituri se salutant

והשמש, שמש־בֶּקֶר, שולחת את קרניה ורוח חרישית עוברת. נדמה,
כי הכל מתאפק – ועוד מעט יריד בבכי.
אך בכי לא ישמע. פלגים יהמו, וההרים יחרישו, וצפרים תרננה
לזריחת שמש...

החלו באים פצועים. מֶרְצֵ'נְקוֹ עובד עבודתו בדממה. באים פצועי
אצבע ויד. כלם מקנאים בהם, על שהם נמלטים מעמק הבכא. שלש
אצבעות גדועות – כמה הם מאושרים! הם ישובו ויראו את ארץ־מולדתם...
את האחרים מביאים, על אלינקאות, מרוסקי־אברים. נשמעות אנחות
פצועי־בטן. הם צמאים, שואלים מים, מים. ואסור לתת להם. יסוריהם
נוראים מאד.

ועוד אחרים – פצועי־ראש, מהם שנפגע מוחם. אלה חוזים דמיונות־
בלהות, והם חותרים להתיק את תחבשתם. אלה נמצאים בעולם אחר, רחוק,
רחוק מכאן – הם לא יראו ולא ישמעו את כל הנעשה...

והמתים משתרעים – אלה שמתו בדרך, ואלה שגועו פה. מונחים הם
על הארץ ומביטים בעינים קמות מול שמים, והשמים מביטים במנוחה
עליהם. מסביב סוער הסער – הוא מוזעזע לפעמים את שער ראשיהם – והם
במנוחה קפאו.

אלה אחר אלה הולכים ובאים קרונות טעוני פצועים. נדמה, כי אין
קץ ואהרית לתהלוכה זו של קרונות הפצועים, האטית והמיגעת...
העבודה נמשכת, תדירה, דוממה. פלוטובֶּנְקוֹ, זקן הסניטרים, מקטר

מקטרתו ומפקח במנוחה על העבודה. הוא בדוק ומנוסה.
 – ההם, הצעירים, יבינו דבר? הלא אין הם יודעים כלל... לפנים, לפני שלש שנים – אז היו חילים... חבל, הם כבר שוכני-עפר...
 הרבה אופיצרים הרוגים הביאו היום – צעירים, כמעט ילדים, ופניהם הקופאים היו כשאלה אחת גדולה: מדוע ולמה?
 ... פּרָבְדִין עבר לפניהם. הוא היה היום במקומות היותר מסִפְּנִים. הוא השתתף בשלש אִטְקוֹת, הלך קדימה – דקר וטרף. אבל על פניו היתה אותה העגמומית עצמה שמקודם. הצמאון הנורא לטרף, שהתעורר בו, לא הרפה ממנו ואכל ולהט את קרביו.
 המות חס עליו. ופניו הפיקו יאוש ועינו בערו באש קדחתנית...

פתאם נשמעו גם פה שריקות קרובות...
 אותה הדרך, שכל הזמן היתה תחת „סקירת עינו” של האויב, עתה החל לירות עליה ב„אש חוצצת”.

ברור היה: הם הרגישו בתנועה פה, והם יורים על אהל-התחבשת.
 שפיפונים נופלים הנה, נתזים לאִפִּי ניצוצות. כבר התכסה ברגבי-עפר אהל-התחבשת ורסיסים רותחים מונחים סביב...
 אותו הרגש, שהיה טמון בנו כל הזמן, כי נמצאים אנחנו ביד איזה כח נעלם, אותו רגש של אפיסת-כח בפני הרסיסים האלה התברר ברגע זה. מרצ'נקו נשך שפתיו והוסיף לעבוד בשתיקה. עינו תעו סביב; אחת היא לו... סניטרים אחדים התחבאו. אבל פלוטובֶנקו עמד בקומה זקופה ודבר במנוחתו הרגילה:

– הלוה תקרא יריה? שם אצל קוזיובקה היתה יריה... הלא אלה, של עכשיו, אינם מבינים כלום... הֵ-הָ... החטאו המטרה, „נִדְוֹלִיט” – גרועים הם תותחיהם, תפח רוחם. ועתה – המ... „פֶּרְלִיט” – העבירו המטרה. אך הגה הפצצות נופלות זו בצד זו, כ„גוטע קשואים”.

– הו, עתה יקלע הנה, תפח רוחו! – מקלל במנוחה פלוטובנקו.
 כן. פתאם הוברר, כי עתה יקלע הנה – ולא יחטא...
 ומתוך שהוברר הדבר, כי רגעי החיים ספורים, וכי אין לעשות מאומה – עמדו וחבשו את הפצעים באיזו קדחתניות משונה.

הכל קפא פתאם. ריח אבק-השרפה, הסוסים שנסתבכו במוסרותיהם מתוך בהלה, רגבי העפר על האהל, ופני מרצ'נקו המלאים הכנעה, והאילנות הכופים, שענפיהם נשרו מחמת היריות האחרונות...

הכל נשאר בלִי־נוע, כמואר ברק פתאם...
 הרבה שנים תעבורנה ורגע זה ישאר חי בלבי...
 אִפִּי זכרונות התרוצצו בלב. כהרף-עין קמה גם הילדות, פני אמי הזקנים, והשיבה – ורוזה...

ופתאם – התערבב הכל. רק געש ותימרות-עשו וגופים מתבוססים בדם...

פלוטובנקו שכב בלי-נוע. הוא הומת כרגע. היו מתים, היו פצועים. ורק אני ומרצ'נקו נשארו שלמים – באיזו דרך-פלא...
איך? לא היה פנאי לחשוב. צריך היה לחבוש, לחבוש...

לילה. אנו שוכבים שלשתנו, מעוטפים באדרותינו על הקרקע: אני, מרצ'נקו וניקיטין, שהבטליון שלו היה בשכנותנו.
– לא רע, חי נפשי, – מבדח ניקיטין. – למה באמת עשית, מכיון שהשמים מאירים לך בכוכבים? ו"הוא" עוד דואג לך ומאיר פני מערב באילומי-נציה שלו, מדליק רקיטות? וגם "זליפה" יש לך... הדיסא היתה טובה, האין זאת? לא רע, חי נפשי...
הוא עלו תמיד, ניקיטין זה. אף בגיהנם בודאי ידע לבדה...
ופתאם הוא נגש אלי.
– הלא קר לך! אני כבר הרגלתי... הא לך שמיתכתי... אל תהיה שוטה, לעזאזל...

ובידים רכות ודואגות הוא מעטפני בשמיכתו.
– אך לאחת אדאג – לא הספקתי לשלוח כסף לאמא. עתה הפוסטה תתקלקל...
הה, אותה האחוה של לילת-הסכנה, כשפצצה אחת שתבוא תערב דמי שנינו – אותה אחות-הדמים, אשר שם, בערים הגדולות, בחיי השלום, הפטפט והרכילות, לא ידעוה כלל – אותה הברית, שתקשר בין אנשים לאור כוכבים ולנצח לא תופר...

והנה קול בלחש נשמע. רץ בא ממטה הלגיון.
– נסוגים. נסוגים היום, בלילה זה.
תהלוכה עצובה – תהלוכת הנסוגים מן הארץ! הולכים אנשים הפויי-ראש, כצללים קודרים, והאפלה תפרוש בכונה מעטה על בשת אומללים...
מקשקשים אופני קולעיה-חצים; אש פפירוסה מגיחה לרגע פני חיל עיפים וקמוטים – וכבה. עלינו למהר. וההרים התכנסו, כמגדלות אפלים, קרים ודוממים, ההרים שרוו מדם...
אילו ירה הנה, לבקעה צרה זו, לא היה יוצא אף אחד חי. אך כנראה, הוא מתנמנם שם – לאשרנו.

עלתה השמש, שמש קטנה ואדומה, ענני-עשן גדולים כסו את כל הרקיע ויקדירות, והיא כמו לקויה וכל העולם כאילו נהפך לתהו ובהו.
האוויר מחניק. עוברים אנחנו בכפר בוער באש, בין שתי חומות-להבה. לשונות-אש מתפרצות לקראתנו, מלחכות הכל בתאוה...
פלג-האנשים הקטן נהפך לזרם, והזרם – לנהר הומה ועובר על כל נדותיו. חלקי לגיונות שונים התערבו יחד, הולכים דומם, עיפים מימי-

התגרה, מביטים בזעף, ורגליהם כאילו נגררות שלא מרצון, עוד מעט וכשלו תחת המשא. והנה בין האומללים עוברת האריסטוקרטיה של חלקי הצבא – הארטיילריה, כליתותח רתום לשלשת צמדי סוסים; פתאם יבקע אבטומוביל בקול צרום, קווק ימהר על סוסו; יעבור גדוד פרשים על סוסים אבירים. קול שריקת הכדורים, דהרת הסוסים, חרחור אבטומובילים, חרפות ונאצות. הכל נחפו ומערור שאון, הכל נדחף ומבוהל וממהר.

זעיר שם מונחים פגרי סוסים רקובים, אכרים מיושבי הארץ משוטטים ביניהם, אך איש לא ישגיח בהם. מי־שהוא עומד בדרך – חפץ לפנות לאחור, אבל הזרם מטלטלהו הלאה, והוא נדחף ונחפו בקצה.

וגם אני הייתי כטפת מים בנהר. לא הרגשתי כל עיפות, בכלל לא הרגשתי כלום – הייתי לחלק מכונה אחת, לגרגיר־חול, מטולטל בסערה...

V

למראית־עין עוד לא־הרבה נשתנתה העירה ק, אשר עתה אנחנו נסוגים ממנה. כמקדם עומדים גגות־הרעפים החדים, והשמש מדליקה אורות בחלונות. עוד שורק בקול הלוקומוטיב האחרון בתחנה – זה המסע האחרון, ה"מרוקן" את העירה. עוד הכל הומה ומשקשק מסביב. כל סימטא מלאה חילים. עוד האילנות טעונים פרות, שהחילים בעברם משירים אותם ברוביהם וחוטפים מתוך צחוק. עוד עומדות הקמות, קמת־זהב של חטים וקמת־דורה גבוהה, ומחפות לקוצר, כי יבוא.

אך קוצר לא יהיה להן – לשוא תחכינה. כבר נחתם גזר־דינה של העירה. עלינו לסגת אחור ולהחריב את העירה...

נבהלות ונחפזות יהודיות עם ילדים קטנים על ידיהן. זעיר שם מוגפים תריסי חנויות. נדחפים יהודים ארוכי קפוטאות. מדוע ימהרו? מדוע כלתה רגל מן השוק? האם ערב יוה"כ היום ואימת יום־הדין נפלה על היהודים? או קדש עליהם השבת, ויהודים ממהרים לעזוב עסקיהם?

רק שם בבית־המדרש דולקים נרות, וקול בכי נשמע. מדוע יבכו שם? כן, לא שבת היום ולא על היין יקדשו; זה המות יורד על העירה, בבטחון הוא פורש כנפיו עליה. ולא סעודת־שבת שלֹוה לאור נרות תהיה פה – זאת תהיה סעודת־דם לעורבים ולחיות־השדה. ואלה הנרות – נרות־נשמה הם לעירה המתה.

עוד עליזים ומוגהים הבתים הלבנים בין הירק, עוד איזו יד אשה רכה פותחת חלון, וקרן־אור מרטטת בה, כשביב־אור אחרון בעין גוסס. כי המות יורד על העירה. לא תצאנה עוד פה בנות מעוטפות פאר ביום השבת, זקנים לא יִשבו על האצטבאות לשוחח ולא ילכו בצעדים מדודים ככלות

יום עמלם, בסימטאות לא יבריקו זוגות אבני־יקר – עיני ילדים שחורות. והגנים לא יסתירו עוד סודות אהבה ולחש לבבות סוערים.
כי כבר קדש היום על העירה, שבת־עולם, מנוחת־מות באה הנה.

כבר כלתה רגל מן השוק, כבו הנרות גם בבית־המדרש. הקמה על מורד
ההר רמוסה ברגל סוסים. העצים, שהסוסים הרעבים פשחו קליפתם, עומדים
נכלמים וערומים.

בבית קטן עוד אשה מדליקה אש בכירה, ולא ידוע למה. אוזים
מקרקים, כבשים גועים בחצר. על גדר אחת עוד תלזים לבנים.
והנה יהודיה נחפזה עם ילד קטן. חיל מביט בה – אכר רוסי, שפניו
מלאים חטטים. נדאי גם לו אם קמוטת־פנים בביתו. אך הוא שמח היה, על
שהוא, העבד, הנדון למות, יכול גם הוא להרע למישהוא – והוא מצליף
על גבה שוט – והיא נופלת וכורעת ברפש. הוא צוחק צחוק גס ופרוע...

ירדתי אל אותו הבית בין הירק, אשר ידעתי כל־כך.
– הוא שואל, היכן היא רוזה? – אומר הזקן – איננה!... – ופתאום נחבא
קולו ושפתיו החורות נעות, מתאמצות לאמר דבר־מה, נעות ומתפתלות...
– הם... הם באו, הלבירים... אותי כפתו...

הצצתי לתוך עיניו, שהביטו במבט קפוא. והכל נעשה מובן.
– עתה יאמר־נא לי... בבקשה ממנו, כשיחזור בני, מה אמר לו? לא
שמרתי על נכדתי, הוא מביץ?

ושוב הוא חוזר על אותה השאלה, בקול מרוסק ובאיזו עקשנות:
– בבקשה ממנו, כשיחזור בני, מה אמר לו? לא שמרתי על נכדתי,
הוא מביץ?

ואני – אני רץ, משום־מה מכוסה חרפה גדולה...
וקול הבכי אבד בין השאון והרעש...

ובעוד שעות אחדות המטירה הארטיילריה כדוריה על אותה העירה.
באש ובעשן עלתה השמימה.
ובעוד ימים אחדים כבה הכל, והירח בעלותו מסך אורו הקפוא וצעיף־
כסף השלף על ממלכת המות...

מלבד אותו המחנה, אשר בו נמצא אני, עובדים פה בצדי דרכים
מחנות מחנות גולים, אחי בני עמי...

הבטתי אל פניהם השוופים, אל עיניהם הנוגות, וראיתי את הילדים היחפים, שמהרו בצדי דרכים ברגליהם הקטנות...
 ופתאם הוברר לי. הלא תהלוכה זו עתיקה, עתיקה היא מאד.
 הלא אלה בני-ציון ההולכים בגולה – והנה מעניהם המחרפים והמנאצים. ודאי גם אז היה זקן זה הולך שחוח ויגון-עולם על פניו, ועלמה ארוכת-צמות זו, האינה דומה לבת-מלכים?
 בני מלך שגלו מעל שלחנם עם נודדי נצח. אלפי שנה עברו, הרבה נשתנה, והם לא מצאו מנוחה בעולם הרחב. הם הולכים, הולכים, הולכים...

הם ירחיקו נדוד... מקצתם לא יעמדו בטרח הנדידה, בכל המקומות. יפלו בדרך הארוכה עד טבור רוסיה, עצמות ילדים תרקבנה ועיני הבתולות היפות תכבינה.
 ומקצתם יהיו נודדים בין זרים. בנות-מלכה צנועות-מבט, שחייחן היו צריכים להיות מלאים אור, לבל יכהה אף קמט אחד את זהר פניהן – הן תפשטנה יד, ולחסד אחיהן המאושרים תהיינה עיניהן צופיות, אחיהן הנדיבים בטבור רוסיה, אשר לא יבינו שפתן...
 פני יאדמו מבושה. עם בני-מלכים היה לפושטייד, ואלה, אחיהם אשר שם, בעלי הצדקה, יזרקו להם פרוטות ובגאון ובבוז יביטו עליהם...
 לו יכולתי להיות אתם, להיות בין אחי, למחות דמעה אחת מעל פני אם שכולה, שהפרידה מבנה, לתת פת-לחם אחת, לפרוש מצע, שלא תנגפנה באבנים הרגלים הקטנות היחפות.
 אך אני בין זרים. ומבטם המלא שנאה לעריץ, הנופל על חיל המענים, מבט זה נופל גם עלי, ואני מתפתל מכלמה ומחוסר-אונים...

ואותה שמעתי אז, את השכינה.
 בלילה, ברדת העלטה על העירות המתות, וקול צריחת ינשוף ישמע מרחוק – היא תועה פה, שכינתא בגלותא.
 שבה היא אל חרבות בית-הכנסת העתיק, אל אהל התורה, וכנפיה השחורות מתחבטות בו.
 אך מדוע תרתע אחור בבהלה?
 כן – שם בבית-המדרש שכורים מתהוללים, שכורים עם בנות-זמה.
 לא, לא פה תמצאי את בניך, שכינה אומללה! מה לך פה ומי לך פה?
 לכי הלאה – על צדי דרכים חפשי, לטפי שם פני עולל ויונק, שצבו מרעב.
 שם תעודדי רגלי זקן כושלות ותנחמי אם רחמניה...
 אל ערי רוסיה לכי לך. שם, מבין צלצולי פעמוני מגזרים, רדי אל מרתפים טחובים בערים בודדות; אולי באיוו פנה נדחה, נשכחה מכל.
 תמצאי משפחה עגומה בסימטא אפלה – דברי לה תנחומים.

כאם רחמניה בכי על החרפה הגדולה – על חרפת בנים, שנהפכו למלקטי פתות-להם...

על כל זקן הפושט יד, על כל עלמה, שפנתה לחסד זרים, על כל נערה שמתוך רעב ירדה לקלן – שפכי דמעה, ותצרב הדמעה כעופרת ותלהט האדמה.

על קהלות שנתפזרו כאבק, על משפחות שנגזרו לגורים, כהחתך גוף חי ואבר אחד לא ימצא את חברו.

חפשי את כל האובדים והתועים, אספי כל דמעה בנאד, אל תגרעי אף טפה; התיצבי על פרשת-דרכים, מקום נשפך דם בנים – אספו אותו וחרזי למרגליות אדומות...

שכינה, שכינה! אל תתעכבי בדרכך – לכי הלאה, נדדי עם בניך, כי רבה לך העבודה ורב הצער...

ואולי תדעי, השכינה – העוד רבה הדרך?
הלא ודאי אותה עקימת-השפתים היתה לנודד מציון. אותה התפלה בלחש התפלל גם הגולה מספרד; לעג-רודפים זה נשפך גם על קהלות אוקרינה בימי חמיל וגונטא.

כלום לא נשתנה מאז. הלנצח כה יהיה?
הלא כוכבים כבו ואחרים נצתו, הלא ימים ונהרות כבר נשתו – והאם לדרך זו אין קץ?

מדוע תשתקי, שכינה אומללה? אמרי לי, פתרי לי את הסוד הגדול...
אך היא שותקת ומתחבטת בכנפיה השחורות...

ומסביב לעירות המתות – כברות-ארץ דוממות. פה מולך המות ואין מחריד רבצו.

דממה רובצת על הגלילות הללו. בדרכים אין נוסע, אין עובר-ארח. אף החילים כאילו ימנעו מלהעביר משאותיהם בדרכים אלו. אך רשת מוקשי-חוסים ומחפרות עזובות. אף היה ועוף עזבו את האדמה. מושלכים פגרי העצים – שלובים זה בזה, כאילו התחבקו יחד בחבוק רעים. אף צפצוף צפור לא ישמע. הכל פה אָבַל וריקן.

אך שורת צלבים תפגוש פעם-בפעם על דרכך. כמה מרובים הם פה. פה היו תגרות גדולות ואכזריות, וכאילו נבעתה הארץ מן התמונות אשר ראתה, ולכן נדמה ודומיתה כבדה כל-כך...

והרחק הרחק משתרעים מרחבים דוממים, מדבר שממה, מרמס המלחמה. הסי! פה אדמת-קדש, פה סבל האדם.

גהפכה הארץ כמהפכת סדום ועמורה, ונדמה, כי אין תרופה עוד לה...

VI

... ושוב שורת ימים אפלים כלילות, ולילות מלאים אור-ברקים ועבודה נרגזה כבימים, שריקת כדורים וריח דם ונדידה ורביצה ברפש...
... ניקיטין הומת. זה הצעיר הקטן, שהיה מלא חיים, שהבין כל-כך לרוחי – בחיר ידידי, שכב גם הוא קופא ושניו הלבנות הבהיקו ובת-צחוק קלה של ילד עוד היתה על שפתיו. עתה לא יזוו עוד ממקומו ולא ישמח עוד לבבות בשעת צרה...

ורק פּרְבֵּדִין נשאר חי. הוא בקש מות. אותו הצמאון עוד התגבר בו. בלילה היה חולם, שהוא הורג, דוקר בידיו... וביום – אותו החפץ המשוגע, החפץ לרצח... זה היה נורא, ולהמלט אי-אפשר היה. כן, כל ימי חייו ישא אתו צמאון זה...

הוא קבל מכתב מטניוסה. הן מחכות לחזירתו. כמה תמימות הן

... איך זה היה הדבר? פתאם, בשעה שחבשנו את הפצועים, נשמע קול שריקת כדורי-הרובים מאחרינו... וכשהצצנו – נקודות שחורות נראו מרחוק. אלה היו „שרשרות“ האויב.

הם נמצאו ב„אזור הנייטרלי“, בין מחנה למחנה.

„שכבו“, מפקד עלינו מרצ'נקו.

שכבנו רגעים אחדים. לא-רחוק מזה הלכו, כנראה, זקיפי האויב – שמענו שיחה אשכנזית. ופעמים נשמע קול אנחת נפצע.

הגבשושית מעל ראשנו הגנה קצת עלינו. העיקר היה, שלא לזוז אף כל-שהוא.

דיצ'נקו הפניטר הרים ראשו קצת – ומיד נפל מת, וממוחו נתז אל פני.

ודוקא עתה, כמו להכעיס, הורגש פתאם צורך גדול לזוז, להתנועע. סקרנות מיוחדת התעוררה, חפץ בוער לדעת, מה נעשה שם, מן הצד, אם גם במחיר החיים...

„לא לזוז, לא לזוז.“ אני אוחז בשתי ידי ברגבי האדמה, כדי להתגבר על יצרי...

... משום-מה נזכרתי, כי קודם פרידתי חפצתי לספר לאמי על-אודות האבתי שנוחלה. ועתה – אולי כבר אחרתי השעה...

... וסוף-סוף, מה אני עושה פה? בלתי-מובן כלל, איך באתי הנה, אני, מוטייל הקטן, שאמי ישבה על מטתי בהצטנני, וחשוב היה לה כל-כך, שאני בעתי, שאלמד – מה אני עושה פה, תחת גבשושית זו?

„Wer da? נשמע פתאם קול הוקיפים... צפור שוטה ציצה מלמעלה. איך לאנה יראה?...

לא, מה אני, מוטייל שרה'ס, עושה פה?

... ופתאם דבר־מה טפה, הכה, ואבד הכל...

התעוררתי – שוכב על מטה חבוש־ראש. ריח רפואות; תחבשות לבנות על כרים – וריח צבע.

אותו הנחשול הגדול, שטלטלני ככפיס־עץ, חזר עתה ופלט אותי אל בית־חולים, אל איזה חוף לא־ידוע.

וגם זה לא מובן היה – איך־זה באתי הנה?

חפצתי לשאל את הרופא שקרב אלי, שמא הוא מבין כל הענין? כלומר, ענין זה, שראיתי כמה פעמים, במשפכי אדמה, בחרבות עירות, בעינים משתגעות – אותה בריה משונה, שמלחמה שמה ובכל־זאת איני מבין כלל – מה זו לפני? חי־נפשי, לא הבינתי אותה... שמא הוא יודע? הוא שם אצבע לפיו. אסור להתרגש.

אבל השאלה טורדת ונוקרת: בריה אפלה זו, מסתורית וטורפת־דם, מה היא? והורגש צורך לפתור את השאלה דוקא תכף ומיד. אבל הם כלם שמסביב לי לא ידעו מענה. פותר לא היה...

